

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN KURÂN İLİMLERİ VE TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ

Enes BÜYÜK*

Eserleri

1. *ed-Dürerü's-Semîne fi fezâilî'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme*

Kur'an ilimleri kapsamında Fezâilü'l-Kur'an ve Havâssü'l-Kur'an literatürüne ait bir eserdir. Yazımı Mehmed et-Trabzonî tarafından İstanbul'da (Kostantiniyye) Süleymaniyye'ye bağlı bir medresede 17 Recep 1169 (17 Nisan 1756) yılında tamamlanmıştır. Eserin zahriyye sayfasında ismi *Risâle fi fezâilî's-süveri ve'l-âyât* şeklinde zikredilse de müellif mukaddimede eseri *ed-Dürerü's-semîne fi fezâilî'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme* olarak isimlendirdiğini yazar.¹ Eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, 1041 numarada kayıtlı olan mecmuanın içinde son risale olarak (218a-260a) yer almaktadır. Bunun dışında eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 754; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Bölümü, 666 numarada kayıtlı başka nüshaları da bulunmaktadır.² Dili Arapça olan eseri yazma gerekçesi olarak müellif, halk arasında âyet ve sûrelere dair uydurma fezâil rivayetlerini nakletmenin âdet haline geldiğini, öte yandan kimi muhaddislerin bu tür rivayetleri reddetme konusunda ileri gittiğini, onlara nazaran her ne kadar fezâil rivayetlerinin sahihlerini sakimlerinden ayırmaya özen gösteren İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler bulunsa da Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî (ö. 468/1076), Zemahşerî (ö. 538/1144), Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi önde gelen müfessirlerin bu rivayetleri nakletmede mütesahil davrandığını zikreder. Bu durumda kendisi sahih, hasen ve zayıf gibi niteliklerine dikkat ederek ve mevzu/uydurma olanlardan da sakınarak âyet ve sûreler hakkındaki fezâil rivayetlerini toplayacağını belirtmektedir.³

Müellif bu süreçte en fazla Süyûtî'nin tefsir kitabı *ed-Dürerü'l-mensûr*'u ve Münâvî'nin (ö. 1031/1622) hadis kitabı *Künûzü'l-Hakâik*'i kullanmakla birlikte bunların dışında tefsir, hadis, fıkıh ve lügat olmak üzere 16 farklı kaynaktan da yararlanır.⁴ Eserde âyet ve sûrelerin faziletleriyle ilgili rivayetlerin yanı sıra hangi âyetin/sûrenin ne tür fiziksel hastalıklara da iyi geleceğine dair bilgiler bulunur. Halkın daha çok okuduğu âyet ve sûrelerle ilgili fezâil ve havâssa dair rivayetlere daha fazla önem verilmiş, bu süreçte Mushaf tertibi gözetilmiş, kaynaklardan bilgiler aktarılırken müellifin kendi tercih ve değerlendirmeleri de belirtmiştir.⁵ Eser, Emin Aydın tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

¹ Bk. Mehmed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fi fezâilî'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041), 218b, 260b.

² Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 62-63.

³ Mehmed et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne*, 218b.

⁴ Bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 82-92.

⁵ Daha fazla bilgi ve değerlendirme için bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 37-93; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'an Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/420-427.

Resim 1: ed-Dürer'in ilk ve son sayfası

2. Cälübü'l-ferec ve sâlibü'l-harec

Müellifin kıraat ve tecvit ilmine dair risale şeklinde yazdığı bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde iki nüshası görülmektedir (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010, 108b-160b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00364, 1b-36a). Süleymaniye, 01041-01'deki nüsha müellif hattı olup⁶ mensur tarzda talik yazıyla kaleme alınmıştır. Risale, müellifin diğer bazı risaleleriyle birlikte bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır.⁷

Müellif hattı olan nüshanın zahriyye sayfasında eserin ismi *Risâle fi't-tecvîd ma'a zelleti'l-kâri'* (108a) şeklinde kaydedilmişken mukaddimesinde ise yazar eseri, *Cälübü'l-ferec ve sâlibü'l-harec* şeklinde isimlendirdiğini belirtir. Ferağ kaydına göre müellif risaleyi 2 Ramazan 1171'de (2 Mayıs 1758) tamamlamıştır.⁸

Risalenin yazılış gerekçesi ise müellifin belirttiğine göre şöyledir: O, kendi zamanında bazı kimselerin Kur'an talimi/egitimi konusunda herhangi bir kesin delile sahip olmaksızın birbirlerini dalâlete düşmekle suçlayacak kadar ileri gittiklerini görmüştür. Yazara göre bu kimselerin asıl maksatları, Allah'ın kendilerine Kur'an'da açıkladığı hükümler üzerinde düşünmeyi terk etmekle birlikte insanların parmakla kendilerine işaret etmelerini istemeleridir. Yazar da bunun üzerine bu gibi insanlara, onların en hayırlıları olan selefın Kur'an eğitimi ve okunuşu konusunda takip ettikleri yolu açıklamayı istemiştir.⁹

⁶ Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, "Cälübü'l-Ferec ve Sâlibü'l-Harec", İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010, 160b.

⁷ Mehmed et-Trabzonî, "Cälübü'l-Ferec", 108b-160b.

⁸ Mehmed et-Trabzonî, "Cälübü'l-Ferec", 108b, 160b.

⁹ Mehmed et-Trabzonî, "Cälübü'l-Ferec", 108b.

Müellif risaleyi mukaddime ve hatimenin dışında üç bölüm (bâb) olarak düzenlemiştir. Birinci bölümde Kur'an'ın düzgün ve doğru okunması konusundakirivayetleri aktarır. Hz. Peygamber'in, selevin nasıl Kur'an okuduğuna ve ahruf-i seb'a meselesine değinir.¹⁰ İkinci bölümde tecvid konularını ele alır. Tecvid kavramı başta olmak üzere tecvidle ilgili kavramları, detaylarına girmeksizin tanımlar. Detaylar için tecvit kitaplarına yönlendirme yapar. Daha çok rivayetlere, tefsirlere ve sözlüklere başvurarak kıraatle ilgili âyet ve kavramları ele alır. Selevin bunları nasıl anladıklarına, Kur'an'ın ezberlenmesi, okunması ve bu süreçte özellikle manaları üzerinde düşünülmesi gibi hususlara değinir. Yine lahn, okuma esnasında sesin yükseltilmesi ya da güzelleştirilmesi gibi meseleleri inceler.¹¹ Son bölümde ise müellif, fakihlere göre kâriflerin zelleleri/hatalarıyla ilgili hususlara temas eder. Önce lügatlardan hareketle zelle kelimesinin sözlük manasını açıklar. Bazı lafızların çeşitli kabilelere göre nasıl telaffuz edildiğinden ve harflerin mahreç ve ibdâlınden bahseder. Daha sonra zelle olarak görülen hususları tetkik eder, ilgili görüşleri aktardıktan sonra *ekûlü* diyerek kendi değerlendirmesini yapar.¹²

Müellif risale boyunca birçok âlimin görüşlerine atıf yapar. Bazen bunların kaynağını belirtir bazen sadece görüş sahibinin ismini zikreder. Kütüb-i sitte müelliflerinin yanı sıra Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) *Târîh*'i, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Elkâb*'ı, Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Târîhu Kazvîn*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîh*'i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-İmân*'ı, Alkamî'nin (ö. 969/1561-62) *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*'i, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*'i, Hâzin'in (ö. 741/1341) *Tefsir*'i, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsir*'i, Ebu'l-Kâsım İbn Beşrân'ın (ö. 430/1039) *Emâlî*'si, Birgivi'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'si, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisâ-nü'l-Arab*'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Müzhir*'i, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye*'si ve İbnü'l-Cezerî'nin bazı kitapları gibi kaynakları kullanır.

Resim 3: Câlîbü'l-ferec'in ilk ve son sayfası

¹⁰ Mehmed et-Trabzonî, "Câlîbü'l-Ferec", 108b-116b.

¹¹ Mehmed et-Trabzonî, "Câlîbü'l-Ferec", 116b-127b.

¹² Mehmed et-Trabzonî, "Câlîbü'l-Ferec", 127b-157a.

3. Risâle fî kıṣṣati Hârût ve Mârût

Risâlenin Süleymaniye kütüphanesinde (Süleymaniye, 01068-014, 183b-184b) bir nüshası görülmektedir. Ferağ kaydından bunun müellif nüshası olduğu anlaşılmakta olup risâle 1170 yılının Şaban ayında (Mayıs 1750) mensur bir tarzda talik yazıyla kaleme alınmıştır.¹³

Müellif risâleyi kendisine Harut ve Marut hakkında ve onlarla ilgili neye inanmanın gerekli olduğu hususunda bir soru sorulması üzerine yazmıştır.¹⁴

Müellif öncelikle A'raf 7/206; Enbiyâ 21/18; Sâffât 37/164-166; Vâkı'a 56/79; Tahrîm 66/6; Abese 80/16 gibi âyetlere atıf yaparak Kur'an'ın beyanıyla meleklerin masun olduğunu, müslümanların meleklerin mümin ve faziletli varlıklar olduğu üzerinde icma ettiğini, imamların da meleklerin seçkinlerinin nebilerle aynı değere sahip olduğu konusunda ittifak ettiğini belirtmek risaleye giriş yapar. Daha sonra Kadî İyâz'ın Harut ve Marut hakkında Hz. Peygamber'den sahih veya zayıf bir haber gelmediğine, bu husustaki rivayetlerin Ehl-i kitap menşeli olduğuna dair görüşüne yer verir. Daha sonra İbn Hanbel'in kıssayı merfu olarak Hz. Peygamber'den naklettiği rivayeti aktarır. Devamında bunun ravileri hakkındaki değerlendirmelere değinir. Neticede rivayetin merfu ve mevkuf olarak çeşitli yollarla nakledildiğini ve aslen sabit olduğunu söyler.¹⁵ Risalenin sonunda onların çekecekleri azap konusunda neden muhayyer bırakıldıkları ve küfre düşüp düşmedikleri konusunda bir soru sorup cevaplamaktadır.¹⁶

Müellif bu bağlamda Üṣî'nin (ö. 575/1179) *el-Emâlî'si*, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu'ş-Şifâ'sı*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Şerhu'l-Buhârî'si*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Menâhilü's-Sâfâ'sı*, İbn Hanbel'in (ö. 241/855) ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-64) *Müsned'i*, Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-İmân'ı*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-İlel'i*, Zehebî'nin *Mizân'ı* gibi çeşitli kitaplara ve başka âlimlerin görüşlerine atıf yapar.

Resim 3: Risâlenin ilk ve son sayfası

¹³ Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, “Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût”, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesinde, Süleymaniye, 01068-014, 184b.

¹⁴ Mehmed et-Trabzonî, “Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût”, 183b.

¹⁵ Mehmed et-Trabzonî, “Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût”, 184a.

¹⁶ Mehmed et-Trabzonî, “Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût”, 183b-184b.

Kaynakça

- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Mehmed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî. *ed-Dürerü's-semîne fî fezâilî'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041.
- Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî. *Câlibü'l-Ferec ve Sâlibü'l-Harec*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010.
- Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî. *Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesinde, Süleymaniye, 01068-014.
- Uzun, Nihat. "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/420-427.

